

Makale Künyesi (Araştırma): Yanardağ, A. (2024). Salnamelere göre erken Cumhuriyet döneminde Adana (1925-1929). *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 14-39.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1294146>

SALNAMELERE GÖRE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE ADANA (1925-1929)

Ayşe YANARDAĞ¹

ÖZET

Resmî ve özel nitelikte olabilen salnameler çıkarıldığı döneme dair önemli bilgiler vermektedir. Salnameler tarih araştırmalarında ana kaynak niteliğinde olduğundan sıklıkla kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilk kez resmi salname Mustafa Reşit Paşa öncülüğünde 1847 yılında çıkarılmış, devlet salnamesi adı verilmiştir. Osmanlı'da salname çıkarma işine önem verilmiştir. Devlet salnamelerinin içeriği ve sayfa sayısı ilk çıktığı tarihe göre zamanla zenginleşmiştir. Devlet salnameleri devlet idari teşkilatının merkez ve taşra örgütlenmesi, kanuni düzenlemeleri hakkında bilgiler vermiştir. Zamanla verdiği bilgiler çeşitlenmiştir. Şehirlerin iklim, tarih, nüfus, bütçe, okul, hastane, dernek ve cemiyetleri ile askeri ve sivil yöneticileri hakkında kıymetli bilgiler yer almıştır. Günümüzde şehir araştırmaları çoğalmakta olup yerel şehir tarihine merak ve ilgi artmaktadır. Son yıllarda artan şehir tarihi araştırmalarında sıklıkla kullanılan devlet salnameleri günümüz şehirlerinin sosyal, siyasal, kültürel yapılarının anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Sosyal tarih araştırmacılığına hizmet etmektedir. 1847'de başlayan devlet salnamesi uygulaması Cumhuriyet döneminde 1941 yılına kadar 6 sayı olarak devam etmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde çıkarılan ilk üç salname 1925-1926, 1926-1927, 1927-1928 yıllarına ait olup devlet salnamesi adıyla çıkartılmıştır. 1928-1929 yılından itibaren yeni alfabe ile yayınlanmış Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı adı verilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde çıkarılan ilk dört devlet salnamesine dayalı olarak yapılan bu çalışmada Adana şehri ele alınmıştır. Adana tarih boyunca önemli merkezlerden biri olmuştur. Son zamanlarda Adana'nın önemini anlatan akademik çalışmaların sayısı artmıştır. Adana'nın tarihi, siyasi, iktisadi, nüfus, eğitim ve daha birçok özellikleri hakkında kıymetli bilgiler gün ışığına çıkartılmıştır. Çalışmada kullanılan dört salnameden ilk üçü eski harfli olduğundan günümüz alfabesine çevrilmiştir. 1925-1929 yıllarına ait olan bu salnamelerden Adana hakkında elde edilen bilgiler tasnif edilmiş ve değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada arşiv belgeleri ve çeşitli telif eserler kullanılmıştır. Bu çalışma ile erken Cumhuriyet döneminde Adana şehir ve sosyal tarih araştırmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Adana, salname, nüfus, ticaret, ekonomi, sanayi.

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Doç. Dr. ayanardag@cumhuriyet.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5636-3500>

GİRİŞ

Salname kelimesi yıl anlamında olan “sâl” ve yazılı şey, mektup anlamında olan “nâme” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiş olup her iki kelime Farsça kökenlidir. Resmi ve özel nitelikte olabilen salnameler çıkarıldığı döneme dair önemli bilgiler vermektedir. Resmi salnameler devlet salnameleri, nezaret salnameleri, vilayet salnameleri olmak üzere üç türdür. Tarih araştırmalarında ana kaynak niteliğinde olup araştırmacıların sıklıkla kullandığı kaynaklardır. Osmanlı Devleti’nde ilk kez resmi salname Mustafa Reşit Paşa öncülüğünde 1847 yılında çıkarılmıştır. Devlet salnameleri ilk çıktıkları yıllara göre sayfa ve içerik bakımından zamanla zenginleşmişlerdir (Palalı, 2010, s. 2). Salnamelerde devlet idari teşkilatının merkez ve taşra örgütlenmesi hakkında bilgiler verildiği gibi çeşitli tarihi, istatistiki, iklim, nüfus, bütçe, okul, hastane ve askeri ve sivil yöneticileri hakkında kıymetli bilgiler yer almıştır. Son yıllarda artan şehir tarihi araştırmalarında devlet salnameleri sıkça kullanılmakta ve bunlar şehirlere dair zengin bilgiler ihtiva etmektedirler.

Osmanlı’daki salname uygulaması Cumhuriyet döneminde 1941 yılına kadar 6 sayı olarak devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde 1925-1926, 1926-1927, 1927-1928 yılına kadar devlet salnamesi adıyla çıkartılmıştır. 1928-1929 yılında yeni alfabe ile Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı adıyla çıkartılmaya başlamıştır (Aydın, 2009, s. 51). 1925-1926 salnamesi 1926 yılında matbaa-i amire tarafından basılmış, üzerinde 1 numarası olmasa da 1 numaralı salname olduğu anlaşılmıştır. Çünkü 1926-1927 yılı salnamesi 2 numara, 1927-1928 salnamesi 3 numara, 1928-1929 salnamesi 4 numara olarak matbuat-ı umumi müdürlüğü tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmada erken Cumhuriyet dönemi devlet salnamelerindeki bilgilere göre Adana şehri incelenmiştir.

Adana şehri tarih boyunca önemli merkezlerden biri olmuştur. Adana kelimesinin etimolojisine bakıldığında nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte mitolojik anlatılar vardır. Abdullah Cevdet’in anlattığına göre Adana şehri Yunan efsanelerinde geçen Sema’nın ve Arz’ın oğulları Adana ve Saros (Seyhan) kardeşler tarafından kurulmuş, kardeşlerin isimleri bu şehre ve içinden geçen nehre verilmiştir. Dil bilimcilere göre ise Fenikelilerin dilinde kavak ağacı demek olan Adana kelimesi Seyhan Nehri’nin kenarında çok sayıda bulunan kavak ağaçlarından esinlenerek bu isim verilmiştir. Adana ismi Ksenefon tarafından On Binlerin Ricatı isimli kitapta İsa’dan yarım asır kadar önce burada yapılan bir savaş sırasında geçmiştir (Yanardağ, 2020, s. 14). Kelimenin etimolojisi ile ilgili son zamanlarda yapılan çalışmalarda Hitit tabletlerinde geçen büyük Samri (Saros, Seyhan) nehri kıyısındaki Adaniya veya Ataniya şehrinin Adana olduğu tahmin edilmektedir. Adana kelimesinin Hint-Avrupa dillerinde “a(n)” üzerinde, yanında anlamına gelen kelime ile “danu” nehir anlamına gelen iki kelimenin birleşmesiyle “nehire doğru, suya doğru” anlamına geldiğine dair çalışmalar vardır (Erdem, 1988, s. 348). İslami dönem kaynaklarında Erdene, Edene, Ezene, Azana ve Batana şeklinde kullanılmıştır (Halaçoğlu, 1988, s. 349). Adana önemli yerleşim merkezlerinden biri olduğu için gelen hemen her kavim buraya kendi ismini vermiştir (Ünal, 2006, s. 17). Kelime Osmanlı Türkçesinde “Atana” şeklinde kullanılmıştır (Halaçoğlu, 1988, s. 349). Netice itibarıyla bu kelime nereden gelmiş olursa olsun Türk dilinin ses uyumuna uygun bir kullanım kazanmış ve Türkçe kullanımda benimsenmiştir.

Son zamanlarda Adana'nın önemini anlatan akademik çalışmaların sayısı artmıştır. Adana'nın tarihi, siyasi, nüfus, eğitim, ekonomi ve daha birçok özellikleri hakkında kıymetli bilgiler gün ışığına çıkartılmıştır (Demirci, 2016; Yörtük, 2012; Ünal, 2006; Çanak, 2013; Tezölmez, 2018; Çanak, 2015; Değirmenci, 2019; Pınar, 2015; Madendağ, 2018).

Bu çalışma da Adana ile ilgili olup yukarıda bahsedilen devlet salnamelerine dayalı olarak yapılmıştır. Çalışma erken Cumhuriyet dönemini içeren ilk dört salname üzerine temellendirilmiştir. İlk üç salname eski harfli olup transkript edilmiştir. Salnamelerden Adana hakkında elde edilen bilgiler tasnif edilerek alt başlıklar oluşturulmuştur. Bu başlıkların her biri ayrı bir çalışma oluşturabilecek nitelikte olup salname temelinde erken Cumhuriyet dönemi şehircilik tarihi araştırmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Konuyla ilgili bazı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) belgeleri, gazete haberleri ile TBMM Zabıt Ceridesi kullanılmıştır. Salnamede verilen her bilginin özellikle kurumlarla ilgili istatistiki bilgilerin ve kurumlara tayin edilmiş çok sayıda kişinin arşiv belgeleriyle teyidi sağlanamamıştır. Arşiv taramalarında şimdilik bunları teyit edecek belgelere ulaşılmamıştır. Bu nedenle salnamelerdeki kurumlara tayin edilen kişilerin isimlerine çalışmada yer verilmemiş, sadece valilerin tayinleri arşiv belgeleriyle teyit edilmiştir. Ayrıca her bilginin teyidinin yapılması başlık ve alt başlıkların içeriğini genişletip makale kapsamından çıkaracağı görülmüştür. Salname bilgileri özellikle verilen istatistiki bilgiler kendi içerisinde tutarlılık olup olmadığı bakımından değerlendirilmiştir. Arşiv belgelerine ilave olarak çalışmayı desteklemek üzere Adana şehir tarihçiliği ile ilgili bazı telif eserler de kullanılmıştır. Ancak bu telif eserler salnamelere dayalı olarak yapılmamıştır. Erken Cumhuriyet dönemine ait salname bilgilerinin literatüre kazandırılmasının faydalı olabileceği düşünülmüştür. Çalışma ile genel olarak erken Cumhuriyet dönemi şehir tarihçiliğine özel olarak Adana şehrinin sosyal tarih araştırmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

1. COĞRAFYA VE İKLİM ÖZELLİKLERİ

Bir numaralı salnamede Adana coğrafya ve iklimine dair fazla bilgi olmasa da ikinci salnamede Adana coğrafyası ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgi verilmiştir. Adana vilayeti kuzeyden Konya ve Niğde vilayetleri doğudan Cebel-i bereket vilayeti ve İskenderun körfezi, güneyden İskenderun körfezi ve Mersin vilayeti, batıdan Silifke ve Konya vilayetleri ile çevrilidir. Tarsus dağlarıyla deniz arasında bulunan Adana vilayeti Tarsus eteklerinden başlayan bir ova olup eski adları Sarus ve Pirus olan Seyhan ve Ceyhan nehirlerini içine alır. Bu nehirler eski zamanlardan itibaren Toroslardan getirdikleri topraklarla sahili doldurarak bu günkü Adana ovasını teşkil etmiştir. Ova batıda Silifke'den dar bir şerit halinde çıkarak doğuya doğru genişler. Adana ile Karataş ve Mersin arasında Çukurova adını alır. Bu ovanın Misis tepeleriyle ayrılan Kozan kazasının merkezi olan Sis kazasıyla Cebel-i bereket vilayeti dâhilinde kalan Toprakkale'ye kadar olan kısmı ise Adana ovasına göre daha yüksek ayrı bir ovadır. Daha doğuda bulunan Toprakkale'den itibaren Osmaniye ovası başlar. Nehirler sahilinden uzak yerlere kadar bereketli vadiler meydana getirmişlerdir. Ovaları teşkil eden birikinti tabakasının kalınlığı mevkie göre değişir. Hemen her yerde killi-kireçli ve nehir havzalarında fazla miktarda geniş bir su tabakası vardır. Ovanın her yerinde kolaylıkla adi burgu kuyuları açılır.

Toprakaltı su tabakasının derinde olmaması ve ovanın az meyilli olması sebebiyle yağmur mevsiminde ortaya çıkan bataklıklar uzun süre kurumayarak hastalık kaynağı haline gelir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 312).

Adana bölgesi coğrafi olarak ikiye ayrılır. Birinci kısmı kuzey bölgesi olup Adana'nın ortasından kuzeye doğru yükselti 100 ile 3500 metre Toros dağ silsilesi vardır ve ılıktır. Burada rüzgârlar yazın güney batıya serin ve nemli, kuzey doğuya sıcak ve kuru eser. Kışın ise kuzey doğuya soğuk ve kuru, güney batıya ılık ve nemli eser. Sıcaklık yazın en az 27 en fazla 40, kışın ise en az 10 en fazla 16 derecedir. İkinci kısmı güney bölgesi olup ortadan güneye doğru yükselti 30-100 metre arasında alçalır. Çukurova kısmı burasıdır ve sıcaktır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 339). Toroslar kuzey ve kuzeydoğu rüzgârlarına mani olduğundan ova güney ve güney batı rüzgârlarına maruz kalır. Temmuz ve Ağustos aylarında sıcaklık çok yükselir, bu aylarda sıcaklık gölgede 43 dereceye çıkar. Kışın nadir olarak 0 dereceye iner. Yaz aylarının ortalama sıcaklığı 30 kış aylarında 15 derecedir. Yaz aylarında güney ve güney doğudan gelen ve Akdeniz'den süzülerek geçen rüzgârlar dağların kızgın kayalarından geçerek sıcak eser (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 512).

Yağmurlar en çok Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında yağar. İlk ve sonbaharlarda seyrekleşirken yazın pek azdır. Yağmurun senelik ortalaması yaklaşık 600 milimetredir. Seyhan nehrinin suyu yağmur mevsiminde özellikle Toroslarda karların eridiği zamanlarda taşkın haline gelir, kaynağına yakın yerlerde çok hızlı olan akış Adana ovasına girdiği zaman durgunlaşır. Yazın Seyhan ve Ceyhan nehirleri saniyede 50 ve 30 metreküp su verirken taşkın zamanında 3500 ve 2000 metreküp su verirler. Geniş sahalar su altında kalır. Adana ovası istisnasız her sene su altında kalır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 513). Nitekim ilk Cumhuriyet hükümeti bu taşkınlardan gelecek zararı önlemek üzere daha önce nehrin kenarlarına inşa edilmiş fakat zarar görmüş olan setlerin tamir edilmesi için 20 Aralık 1923 tarihinde karar almıştır (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 8-43-11). 1925 yılında Seyhan nehri üzerinde ıslah edilecek ve köprü yapılacak yerler tespit edilerek keşif bedelleri belirlenmiştir (BCA, Nafia Vekâleti, 3-10-2).

1926-1927 yılı salnamesine göre geçen sene sonunda yalnız Seyhan nehrinin taşmasıyla 500.000 dönüm kadar arazi su altında kalmış ve yaklaşık 100.000 liralık mahsul harap olmuştur. Bu durum arşiv belgelerine de yansımıştır. 14 Ocak 1926 tarihli Dâhiliye Vekâletine ait bir yazıya göre Hazarlı, Bilmanlı ve Madik köyleri su altında kalmış insan kaybı olmamış ancak mahsullere zarar vermiştir (BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 156-96-7). Seyhan nehrinin taşması sonucu tarlaları zarar gören kişilere ait bir liste 4 Mart 1926'da hazırlanmış, başbakanlığa bildirilmiştir (Muamelat Genel Müdürlüğü, 117-818-22). Kayışlı ve Hazarlı köylerindeki zararın tespiti için gönderilen süvari jandarmaları Hazarlı köyünden ileriye geçememişlerdir. Hatta Ceyhan nehri suları da iki metre yükselmiştir (BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 117-818-23). Nehir kenarında zarar gören setlerin tamiri için yazışmalar yapılmıştır (Muamelat Genel Müdürlüğü, 156-96-9).

Taşkın halinde Seyhan'ın en çok zarar verdiği yer Adana şehrinin güneye denize kadar olan kısmıdır. Bunu engellemek için 2.500.000 lira kadar masrafla Adana'dan itibaren nehrin mansıbına yakın bir noktaya kadar nehir yatağının iki tarafına toprak setler inşasına karar verilmiştir. Geçen sene vilayette bu masrafa arazi sahipleri de ortak

edilmek ve dönüm başına bir miktar belirlenmek üzere yapılan müzakerelerde başarı sağlanmıştır. Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden bugün bir fayda görüldüğü yoktur. Yalnız Seyhan nehrinde Toroslardan kereste nakleden sallar işlemektedir. Seyhan nehri Adana önlerine ve Ceyhan nehri de Misis'e kadar su kesimi az mavnaların seyrine müsaittir. Adana ovası çıplaktır. Ovanın kuzeye doğru yükselen arazisi gittikçe çam ağaçlarıyla bezenmeye başlar ve bu ağaçlar Toroslara doğru yoğunlaşarak orman halini alır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 513).

Orta Anadolu'dan Suriye'ye giden yegâne yol Toroslarda 970 rakımlı Gülek boğazından geçerek Adana ovasına girer ve güney doğuda Dört Yol yakınında Amanos dağındaki geçitlerinde son bulur (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 515). Karaisalı kazası vilayetin kuzey batısında olup iki kısımdan meydana gelmiştir. Başlıca dağları Kızıl dağ, Barak dağı, Bulgar dağıdır. Ova kısmı güneyde olup kuzeyden güneye doğru Eğlence, Gürgün, Uçurke, Çakıt ırmaklarıyla sulanır ve bu nehirler birleşerek Seyhan nehrine akarlar. Kozan kazası merkez vilayetin kuzey doğusunda olup arazisinin kuzey kısmı dağlık ise de güney kısmı ekseri ovalıktır. Kazanın Ceyhan nehrine dökülen bir iki ufak suyu vardır. Kars² (Kars-ı zülkadriye) kazası vilayetin doğusunda olup arazisinin dörtte üçü dağlıktır. Dağlar Torosların devamı olup kazanın kuzeyindeki Çokak nahiyesi bu havalinin belli başlı yazlık yaylasını teşkil eder. Güney kısmı Çukurova'nın devamından ibaret ve biraz yüksekçe bir ova olup Ceyhan, Savrin, Sumbahı ırmaklarıyla sulanır. Feke kazası merkez vilayetin kuzey doğusundadır. Göksu ve Haçın dereleri dağlık araziden geçerek Ceyhan'a akarlar. Havası ve suyu latif ve rakımı 1192 metredir. Saimbeyli kazası eski adı Haçın olup vilayetin tam kuzeyindedir. Arazi dağlık olup Torosların devamı olarak kazayı kuzeyden güneye doğru ikiye ayırmakta ve doğu ve kuzey doğuda kalan az dalgalı kısım Mağara nahiyesini teşkil etmekte ve diğer kısımları dağlık ve güneyde meşhur Haçın boğazı bulunmaktadır. Kuzeyden güneye doğru akan Göksu başlıca nehridir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 522-524).

2. TARİHÎ MALUMAT

Adana bölgesi tarihte meşhur bir yer olup ovanın doğusunda yoğun olarak yaşamış olan toplumlar uzun süre bölgede hükümler olmuşlardır. Halk arasında "hünük" denilen ve ovada sık sık tesadüf edilen tümsek tepeliklerde eski toplumların yöneticilerine ait mezarlar vardır. Eski zamanların büyük ve küçük istilacıları dışında bir süre Romalılar yaşamışlardır. Romalılar devrinde en mamur şehir küçük bir tepe üzerine inşa edilmiş olan Misis şehridir. Orta çağlarda bu bölge Abbasilere geçmiş, Türklerin eline geçtikten sonra bir süre haçlı istilasına maruz kalmış ve sonunda Türkler döneminde istikrar bulmuştur. Misis ve Ceyhan yolları üzerinde Kozan ovasındaki bir iki kayalıkta görülen Yılan, Dumlu, Anavarza kaleleri Frank şövalyeleri tarafından inşa edilmiştir. Gerek Misis ve gerek diğer şehirlerin enkazı depremler nedeniyle zamanla yer altında kalmış olup kazılar ve araştırmalar sonucu yer yer bir takım kalıntı ve eserler ortaya çıkmaktadır. Gülek boğazı ve Amanos dağındaki geçitler özellikle Gülek geçidi her zaman önemini korumuş, güzergâhında kervansaraylar ve askeri menziller tesis edilmiştir. Bu durum akademik çalışmalarda yer almış, Kilikyalılar, Asurlular, Büyük İskender, Romalılar,

² Bu günkü Kadirli ilçesi

Bizanslılar, Haçlılar, İslam Orduları ve ardından Anadolu'nun İslamlaşması sürecinde önemli bir rol oynayan Türkler ve Osmanlılar için büyük öneme sahip olmuştur (Uzun, 2017, s. 49). Ovanın doğusuna yakın bir mevkide Kurtkulağı köyünde kapısı mazgallı iki kale ile muhafaza edilen kalın duvarlı büyük bir bina binlerce hayvanı bütün ağırlıklarıyla içine alacak bir ahırdır. Benzer şekilde Kurtkulağı tarihi önemi olan günümüzde akademik çalışmalara konu olan bir yerdir (Akıl, 2006, s. 141-160).

Adana'da Ramazanoğullarına ait bazı eserler vardır. Ulu cami bunlardan biri olup bazı kısımlarında göze çarpacak kıymetli mimari noktaları vardır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 515). Nitekim Ulu caminin mimari kıymeti üzerine de akademik çalışmalar yapılmıştır (Burak, 2020, s. 177-209; Çam, 1982, s. 129-157; Yıldırım, 2010, s. 701-716).

Kozan kazası Yavuz Sultan Selim zamanına kadar Dulkadiroğullarının elinde ve Kars kasabası da bu zamanlar merkez idi. Bunlardan sonra IV. Murat zamanında Bozok beylerinden Kozan bey buraya iltica ederek mekân tutmuş ve Kozan ismi ondan kalmıştır. İlk vilayet teşkilatında liva haline getirilmiştir. Kars kazasının Dulkadiroğullarına merkezlik etmiş olduğu söylenilmekte olup Dulkadir beyi Alaüddevele kaza içindeki Turna dağında istihkâmlı bir yerde iken yakalanmıştır. Gerek kasabanın gerek çevresinin Hititler ve eski istilacılar devrinde mamur bir yer olduğuna dair eserler, eski suyuolları, sulama tesisleri görülmektedir. Bu merkezin eskiden mamur bir dönem geçirdiği eski eserlerin kalıntılarında anlaşılmaktadır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 523).

3. MÜLKİ İDARE

Osmanlı 19. yüzyılda merkezileşme politikası ile vilayetlere tüzel kişilik kazandıran yasal düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler Cumhuriyet dönemine miras kalmış, zamanla vilayet idaresine dair yeni düzenlemeler ile geliştirilmiştir. Vilayetlere vali ve çeşitli görevliler tayin edilmiş, vilayetler muhasebe-i hususiyelerinde kendi bütçelerini yapmaya başlamışlardır (Torun, 2018, s. 60). Vilayetlerin birçoğunda teşkilatlanmanın gereği olan bazı hizmet ve memurluklar bazen boş kalmış, teşkilatlanma eksiklikleri ortaya çıkmıştır. Muhtemelen buralara istenilen nitelikte kimse bulunamamıştır. Nitekim aşağıda salnamelere dayalı olarak verilen bilgilerde bu tür eksikler Adana vilayetinde de görülmüştür.

1 numaralı salnamede mülki teşkilat tamamlanmamış Adana'nın bazı kazaları hakkında hiç bilgi verilmediği, bazı kazaların bulunduğu sütünların ise boş bırakıldığı görülmüştür. Ancak sonraki 2 numaralı salnamede mülki taksimat verilmiş, Adana vilayeti beş kaza ve on bir nahiyeden ibaret olup köylere dair bilgi verilmemiştir. Karataş, Misis, Tuzla nahiyeleri Adana merkez kazasına, Kamışlı, Çatalan, Pozantı, Karsantı nahiyeleri Karaisalı (Karsıntı) kazasına, Sırkıntı nahiyesi Kozan (Sis) kazasına, Çokak nahiyesi Kars (Zülkadriye) kazasına, Taban nahiyesi Feke kazasına ve Mağara nahiyesi Saimbeyli (Haçın) kazasına bağlıdır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 513). 3 numaralı salnamede kazalar nahiyeleri ve köy sayıları ile birlikte verilmiştir. Merkez vilayetin Karataş, Tuzla, Misis adlarıyla üç nahiyesi 192 tane köyü vardır. Karaisalı kazası Çatalan, Kamışlı, Pozantı ve Karsantı adıyla dört nahiyeye ile 143 köyden oluşur. Kozan kazası Sırkıntı nahiyesi ile 59 köyden, Kars kazası Çokak nahiyesi ile 59 köyden, Saimbeyli

kazası Mağara nahiyesi ile 56 köyden oluşur. Salnamede Taban nahiyesi ile 75 adet köyden meydana gelen Kışla kazasının Feke kazası olduğu anlaşılmıştır (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 392).

1 numaralı salnamede Adana valisi Hilmi Bey olup defterdar, tahrir (sayım) müdürü tayin edilmiştir. Vali Hilmi Bey 1923 yılında Adana valiliğine tayin edilmiştir (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 7-25-11). Müftü kısmında isim verilmemiştir. Adliye teşkilatında 17 kişi görevli olup şöyledir; cinayet mahkemesi reisi, müdde-i umumisi (savcı), 3 mahkeme üyesi vardır. Asliye mahkemesi reisi, ceza mahkemesi reisi, ceza mahkemesi savcısı, 4 asil üye 2 yedek üye vardır. Merkez sulh hâkimi, birinci ve ikinci mustantık (sorgu hâkimi) bulunmaktadır. Diğer teşkilatlardaki görevliler ise şöyledir; polis müdürü, maarif müdürü, sıhhiye müdürü, tapu müdürü, ziraat başmüdürü, orman müdürü, iskân müdürü, millî emlak müdürü, varidat (gelirler) müdürü, nüfus müdürü, müze müdürü, nafia (bayındırlık) başmühendisi, muhasebe mümeyyizi (bir tür uzman memur), varidat mümeyyizi, ticaret dairesi mümeyyizi bulunmaktadır. Belediye reisi kısmında ise isim yoktur (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 339). Adana mıntikasında ticaret müdürü ve uzmanı bulunmaktadır. Adana ticaret ve zahire borsasının yanı sıra vilayette sanayi ve mesai müdürü olup uzman memur kısmı ise boştur (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 265-266). Bir sonraki salnamede sanayi ve mesai müdürü değişmiş, uzman memur tayin edilmiştir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 382).

1925-1926 yılında sadece Ceyhan, Karaisalı, Yumurtalık kaza teşkilatlarındaki görevliler verilmiş, diğerlerindeki görevliler verilmemiştir. Ceyhan'da kaymakam, mal müdürü, müftü, asliye mahkemesi reisi, mahkeme savcısı, bir asil bir yedek mahkeme üyesi, sorgu hâkimi; Karaisalı'da kaymakam, mal müdürü, müftü, hâkim, savcı, sorgu hâkimi, eytam (yetimler) müdürü, posta ve telgraf müdürü; Yumurtalık'ta kaymakam, mal müdürü ve müftü kısmı boş olup hâkim, savcı, sorgu hâkimi vardır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 339-340).

Bir sonraki 2 numaralı salnamede vali değişmiş olup Mustafa Reşat Bey tayin edilmiştir. Önceki vali Hilmi Bey istifa etmiş, Eylül 1925'te Mustafa Reşat Bey'in tayini yapılmıştır (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 15-57-6). Defterdar ve sayım müdürleri değişmemiştir. Adliye teşkilatında görevli sayısı 19'a çıkmış, bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre ağır cezada 1 reis, 1 birinci savcı, 2 muavin; ağır ceza idaresinde 3 asil üye, 1 yedek üye; asliye mahkemesinde 1 hukuk reisi ve 2 üye; 1 asliye mahkemesi ceza reisi, 2 asil, 1 yedek üye; 1 sulh hâkimi, 2 sorgu hâkimi görev yapmaktadırlar. Bunların dışında maarif müdürü, sağlık ve sosyal yardım müdürü, bayındırlık başmühendisi, vilayet jandarma kumandanı kaymakamı, polis müdürü, posta ve telgraf müdürlüğü, telgraf müdürü, posta müdürü, merkez ziraat müdürü, hukuk işleri müdürü, nüfus müdürü, orman başmüdürü, gelirler müdürü, millî emlak müdürü, tapu müdürü, vakıflar müdürü, veteriner müdürü kadrolarına tayinler yapılmıştır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 525). Ayrıca vakıflarda bir başkâtip vardır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 54).

2 numaralı salnamede kaza teşkilatları hakkında daha fazla bilgi yer almıştır. Kazaların hepsine kaymakam, mal müdürü, posta ve telgraf müdürü tayin edilmiştir. Kazalarda adalet teşkilatı kurulmaya çalışılmış olup hepsinde kadrolar aynı değildir.

Karaisalı kazasında hâkim, savcı, sorgu hâkimi varken Kozan kazasında asliye mahkemesi reisi, savcı olup sorgu hâkimi kısmı boştur. Kars kazasında hâkim, hâkim muavini, sorgu hâkimi bulunup savcı kısmı boştur. Feke kazasında hâkim, savcı, sorgu hâkimi, görev yapmaktadır. Saimbeyli kazasında yine savcı kısmı boş, hâkim ve sorgu hâkimi vardır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 525-526). Salnamede boş olan kısımlara tayin yapılamadığı tahmin edilmiştir. Neticede Cumhuriyetin ilk yılları olup taşra teşkilatlarında görevlendirilebilecek yeterli sayıda yetişmiş memur bulmak zordur.

3 numaralı salnamede Adana valisi değişmiş, Müştak Lütfi Bey tayin edilmiştir. Müştak Lütfi Bey Ağustos 1927'de tayin edilmiştir (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 25-46-17). Defterdar, tahrirat müdürü, müftü bulunmaktadır. Merkez vilayette hukuk teşkilatında memur sayısı 13 olarak azalmış, yine bazı değişiklikler söz konusudur. Ağır ceza dairesi reisi kısmı boş olup savcı, baş muavin ve muavin vardır. Ceza dairesinin üyeleri azalmış 2 asil, 1 yedek üye; asliye mahkemesi birinci ve ikinci hukuk reisleri ile 1 ceza reisi; baş sorgu hâkimi, ikinci sorgu hâkimi, icra reisi, icra baş muavini bulunmaktadır. Jandarma komutanı, polis müdürü, maarif müdürlükleri, tapu müdürü, millî emlak müdürü, nüfus müdürü, ziraat müdürü, vakıflar müdürü, orman müdürü, veteriner müdürü, sağlık ve sosyal yardım müdürü daha önceki salnamede mevcut olan kadrolardır. Bu kez hukuki işler müdürlüğü, ticaret müdürlüğü, iskân müdürlüğü ilave edilmiş muhasebe-i hususiye kısmı boştur. Kazalara posta ve telgraf teşkilatı kurulduğu için merkezdeki teşkilat başmüdürlük haline getirilip posta ve telgraf müdürü olarak ikiye ayrılmıştır. Belediye reisi Turhan Cemal Bey'dir (Devlet Salnamesi 1927-1928, s. 402). Su işleri müdürlüğü tesis edilmiş, müdür, mühendis, kısım mühendisi operatörü tayin edilmiştir (Devlet Salnamesi 1927-1928, s. 178).

Aynı salnamede kazaların hepsinde kaymakam, mal müdürü, müftü, posta ve telgraf müdürlükleri kadroları vardır. Sadece Feke kazasında müftü kısmı boştur. Hukuk teşkilatı kazalarda gelişmeye devam etmiştir. Karaisalı'da savcı, sorgu hâkimi; Kozan'da asliye mahkemesi reisi, savcısı ve 2 üye ile sorgu hâkimi bulunmaktadır. Kozan'da hukuk teşkilatı diğerlerine göre daha gelişmiştir. Feke kazasında hâkim, savcı, sorgu hâkimi; Kars-ı zülkadriye kazasında asliye mahkemesi reisi, savcı, sorgu hâkimi bulunup üyeler kısmı boştur. Saimbeyli kazasında hâkim, savcı, sorgu hâkimi görev yapmaktadır (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 403). Yetişmiş hukukçu azlığı bu kadroların bir kısmının boş kalmasına sebep olmuştur. 3 numaralı salnamede daha önceki salnamelerde bulunmayan yeni kadrolar yer almış ancak yine isim kısımlarının boş kalmış olduğu görülmüştür.

1928-1929 yılı yıllığı ile 3 numaralı salname kıyaslandığında müftü kadrosuna hiçbir vilayette yer verilmemiştir. Adana valisi Müştak Bey olup defterdar, tahrirat müdürü var, hukuk teşkilatının 13 kişilik kadrosunda bazı değişiklikler söz konusudur. Diğer müdürlüklerin hemen hepsi yer almışsa da bazılarının karşısında isim yer almamıştır. Kazalarda ise kaymakam, mal müdürü, hâkim, savcı, sorgu hâkimi mevcuttur. Kozan'da fazladan asliye mahkemesi ve üyeleri vardır (Devlet Yıllığı, 1928-1929, s. 201). Bu tayinlerden kaza teşkilatlarının geliştirildiği anlaşılmıştır. O günün ulaşım imkânlarıyla her türlü adli meselenin merkezde yürütülmesi mümkün olmadığından kazalarda teşkilatlar kurulmuştur. Öte yandan vilayetin eksik birimlerinin teşkilatlanması çalışmaları devam etmiştir.

4. TARIM

Daha Millî Mücadele yıllarında 1 Mart 1922'de TBMM'yi açış konuşmasında Atatürk köylünün saadet ve refahı için çıkarılan kanuna değinmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 9, s. 6). Millî Mücadele'nin askeri safhası sona erip Lozan görüşmeleri kesintiye uğradığı zaman İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrede iktisadi kalkınma için tarım ve köylünün sorunlarına değinilmiştir (İnan, 1989, s. 24-32). Kongrede dile getirilen sorunlar TBMM'nde ele alınmış, tarımda kullanılacak benzin, petrol, makine parçaları ve otomobillerin gümrük ve tüketim resminden muafiyeti hakkında görüşmeler yapılmış, basına yansımıştır (Hâkimiyet-i Milliye, 15 Şubat 1923). 1923 yılında seçimlere giderken müdafaa-i hukuk gurubunun kabul ettiği dokuz ilkenin beşinci maddesinin dördüncü fıkrasında çiftçilerin ziraat makine, araç ve gereçlerinden kolaylıkla istifade etmelerinin sağlanacağı ifade edilmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1923). Tarımda makineleşmeye verilen önem, Adana'nın iklimi, yetişen ürünler, artan üretim ve bu konuda tavsiyeler salnamelerde yer almıştır.

Adana arazisinin beşte üç buçuğu gayet verimli topraklarla çevrilmiş ovalardan oluştuğu için tarıma son derecede müsaittir. İklimin tesiriyle burada Nisan'dan itibaren bir takım turfanda sebze ve meyve yetişir ve Mayıs ortasında hububat hasadı başlar. Ağustos ayında pamuk, susam, Eylül'de limon ve portakal olgunlaşır. Adana'nın iklim özelliği sebebiyle yıl içinde arka arkaya farklı ürünler yetişebilmektedir. Ürünün biri yetişirken diğeri hasat edilmiş ve ihracata hazır hale gelmiş olmaktadır. Yetişen ürünlere ilave olarak Adana toprağının özellikleri dikkate alınarak yeni ve başka zirai faaliyetlere çiftçiler alıştırıldığı takdirde üretim çeşitleri artacak ve üreticiler zenginleşeceklerdir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 517).

1 numaralı salnamede Adana ve çevresinde genellikle hububat ve pamuk tarımının yapıldığı belirtilmiş ve önceki seneye ait bazı üretim rakamları verilmiştir. 1924 senesinde her balya 180- 200 kilo arasında olmak üzere 80000 balya pamuk üretilmiştir. İçinde bulunulan dönem için ise 120.000 balya pamuk alınacağı tahmin edilmiştir. 1924 senesinde her biri altmış kıyye³ olmak üzere 20000 torba susam üretilmiştir. 1925 senesi için buğday ve arpa mahsulünün geçen seneye göre %50 arttığı ifade edilmiştir. Adana'nın tarımsal üretimi her sene önemli oranlarda artmış olup bunun sebebi son sistem alet ve makinelerin kullanılmasıdır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 335).

1 numaralı salnamede 1926 yılının ekilmiş olan arazi miktarı ve ürün çeşidi verilmiştir. 1926 yılı kışlık ve yazlık ziraatı 552.883 dönüm buğday, 398.152 dönüm arpa, 143.370 dönüm yulaf ve 285.902 dönüm susam, 1.000.000 dönüm pamuk, yaklaşık 20000 dönüm mercimek, fasulye, darı, bakla ve saire ekilmiştir. Ziraat yapılan alan 2.500.000'e ulaşmış ise de elde edilen ve edilecek üründen ne kadar ihracat yapılacağı henüz bilinmemektedir (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 336-337). Ziraata müsait olan topraklar 10.000.000 dönüm kadar olup çok verimli olan ve nadas usulüyle ekilen kısmıyla beraber bu topraklar 3.000.000 dönümü bulur. Kalan 7.000.000 dönüm gübresiz ürün vermediğinden veya henüz yetiştirebileceği ürünler belirlenmediğinden ziraat yapılmamaktadır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 515).

³ Osmanlı'da bir ağırlık ölçüsü birimi.

Vilayetin kışın ekilen arazi miktarı 1926 senesi için 1.200.000 dönümdür. Bunun yarısına buğday ve diğer yarısına arpa, yulaf, çavdar ve bir miktarda karışık hububat ekilmiştir. Hasılatın 130.000.000 kilo kadarı buğday ve 20.000.000 kilo kadarı arpa ve geri kalanı çavdar, yulaf ve karışık hububattır. Yazın ekilen arazi miktarına gelince 1.000.000 dönümü pamuk ekilmek üzere bir buçuk milyon küsur dönümdür. Yaklaşık 120.000 dönüm araziye susam ve kalanına mısır, darı, fasulye, nohut, mercimek, börülce, patates, soğan, sarımsak ve bostan ekilmiştir. Yazlık ürün miktarı hakkında doğru bilgi alabilmek için Ocak ayına kadar beklemek lazımdır. Ancak yaklaşık bir hesapla ve geçen senekine nispetle pamuk yüzde yirmi daha az olduğu söylenebilir. Bununla birlikte hava koşulları sebebiyle ürünler şimdiye kadar bir afet görmediği için ürünün dönüme oranı geçen senekinin aynı olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle 15.000.000 milyon kilo yani yetmiş bin balya pamuk üretimi tahmin edilmektedir. Adana'da nüfusun araziye nispeten pek az olmasına rağmen ziraatın gelişmesinin sebebi ziraat makineleri kullanılmasıdır. Türkiye'nin hiçbir yerinde Adana kadar makine kullanılmamakta olup mevcut fordson makinelerinin sayısı bini bulmakta, döken, ayıklatan ve çuvallara dolduran makineler iki yüze yaklaşmaktadır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 515-516). Karaisalı kazasının hasılatı hububat ve pamuk ve kerestedir. Güney kısmının arazisi iyi ve pamuğu kıymetlidir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 522).

1927 yılında ekilen arazi ve ürün çeşidi bir cetvel halinde verilmiştir. 389.125 dönüme arpa, 141.171 dönüme yulaf, 800 dönüme çavdar, 1365 dönüme burçak, 40050 dönüme mısır, 11350 dönüme darı, 21350 dönüme bakla, 3742 dönüme patates, 129.268 dönüme susam, 10100 dönüme fasulye, 689.354 dönüme pamuk, 117 dönüme tütün ekilmiştir. 20700 dönüm üzüm bağı vardır. 44.590.950 kilo arpa, 10.376.100 kilo yulaf, 48000 kilo çavdar, 24000 kilo burçak, 432.125 kilo mısır, 503.750 kilo darı, 2.350.900 kilo bakla, 2.837.500 kilo patates, 3.264.191 kilo susam, 10100 kilo fasulye, 43.095.100 kilo pamuk, 7063 kilo tütün, 2.992.950 kilo üzüm, 17000 kilo zeytin, 268.000 kilo incir, 2.882.000 kilo limon, portakal, mandalina elde edilmiştir (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 393).

1928 yılında 6332 dönüme bakla, 5589 dönüme nohut, 10173 dönüme fasulye, 5893 dönüme mercimek, 1654 dönüme börülce, 300 dönüme burçak, 1.075.051 dönüme buğday, 468.773 dönüme arpa, 172.451 dönüme yulaf, 4360 dönüme mısır, 18979 dönüme darı, 1450 dönüme çavdar, 1000 dönüme mahlut, 3000 dönüme patates, 708.085 dönüme pamuk, 93959 dönüme susam, 425 dönüme tütün ekilmiştir. Aynı yıl elde edilen ürün miktarı ve türleri de verilmiştir. 95.156.410 kilo buğday, 49.201.620 kilo arpa, 13.652.320 kilo yulaf, 3.894.900 kilo mısır, 1.000.000 kilo pirinç, 1.539.840 kilo darı, 156.000 kilo çavdar, 130.000 kilo mahlut, 192.260 kilo bakla, 1.424.220 kilo fasulye, 782.460 kilo nohut, 370.000 kilo patates, 407.740 kilo mercimek, 45000 kilo burçak, 46.501.260 kilo pamuk, 2.818.770 kilo susam, 136.500 kilo tütün üretilmiştir (Devlet Yıllığı, 1928-1929, s. 199). Bir önceki yıla göre genel olarak tarımsal üretim artmıştır.

5. TİCARET VE SANAYİ

1 numaralı salnamede Adana'nın iktisadi önemini yansıtan bilgiler yer almıştır. Bölgenin merkezi olan Adana şehri demiryolu ile Konya, Kayseri, Kütahya, Afyonkarahisar, Eskişehir, Ankara, Bilecik, İzmit ve İstanbul gibi merkezlerle ticari ilişkide bulunur. Adana'ya diğer şehirlerden gelen ürün çeşitleri şöyledir;

İstanbul'dan Adana'ya transit suretiyle mamul elbise ve elbiselik kumaş, keten mensucatu, ayakkabıcılık eşyası, tıbbi malzemeler, dişçilik araç ve gereçleri, manifatura, ipek takımları, süs eşyaları, bakır ve tunçtan mamul ev eşyası, kuru ve salamura balıklar, şekerlemeler.

İzmir'den kuru üzüm ve incir, şekerlemeler, zeytin tanesi ve zeytinyağı.

Konya, İçel, Karaman ve Niğde'den armut ve ayva ile kasaplık hayvan.

Kayseri'den halı ve kilim, pastırma ve sucuk ve çemen, kaysı kurusu, cehri(kök boyası).

Urfa'dan nefis sadeyağ, yapağı, kenevir tohumu.

Malatya'dan taze elma ve armut, kaysı kurusu, kuru üzüm, beyaz petek balları, halı ve kilim.

Diyarbakır'dan kükürt, ipek ve ipekliden mamul ve zene çarşafı el havluları, hamam takımları, pencere perdeleri, yünden mamul çoraplar, ham deri, yapağı.

Gaziantep'ten sadeyağ, fıstık, pekmez, kuru üzüm, incir, bal, kilim, sahtiyan (tabaklanmış deri), acem taklidi kuşaklar, yerli dokumalar, sabun, kendir.

Kilis'ten zeytinyağı, kuru üzüm.

Maraş'tan hayvanat, sadeyağ, deri, cehri, yapağı, külliyetli miktarda pirinç.

Halep, İskenderun, Antalya havalisinden sabun, zeytinyağı, sadeyağ, kendir tönbeği (işlenmiş tütün), tuhafiyeye eşyası.

Dört Yol'dan portakal, ekşi limon, tatlı limon, turunç, mandalina. Bu ürünler Adana pazarlarından geçer veya pazarlığı Adana'da yapılır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 335-336).

2 numaralı salnamede ise fazla ayrıntı verilmeksizin Adana'ya İzmir, Konya, Mersin, İçel, Karaman, Niğde, Kayseri, Urfa, Malatya, Diyarbakır, Gaziantep, Maraş, Halep, İskenderun ve Dört Yol'dan gelen ürünler toplu olarak sıralanmıştır. Hububat, zeytin ve yağ ve sabun, sadeyağ, kasaplık hayvanat, kuru meyve, pastırma, sucuk, halı, kilim, ipek mensucat, kükürt, ham deri, yapağı, fıstık, tabaklanmış deri, yerli dokumalar, şal kuşaklar, cehri, pirinç, tuhafiyeye eşyası tönbeği, portakal, ekşi ve tatlı limon, mandalina geldiği bilgisi verilmiştir. Yine bu maddelerin Adana pazarlarından geçtiği ya da pazarlığının Adana'da yapıldığı tekrar edilmiştir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 517).

Adana'da debbağat (dericilik), kerestecilik, marangozluk, kiremitçilik, makine tamirati gibi meslekler tamamen Türk ve Müslümanların elinde olup memnuniyet vericidir. Adana sanayi itibarıyla de gelişmiştir. Avrupa ile doğrudan iş yapan tüccarlar henüz sınırlı ise de birçok aydın gençler iktisadi hayata atılmakta, günden güne batı tüccarlarıyla münasebet kurmaktadır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 336). Bu durum erken Cumhuriyet döneminde millî iktisat ve millî sanayi kurma çalışmalarının salnameye yansımalarıdır. Nitekim millî sanayiye geliştirmek için çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunundan Adana'da 7 şirket faydalanmıştır. Bu şirketlerde toplam 120.700 işçi çalışmaktadır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 234).

1925-1926 yılı itibariyle Adana vilayetinde faaliyette olan şirketler şöyledir; 100 bin lira sermayeli Şark Ziraat ve Sanat Türk Anonim Şirketi, yirmi bin lira sermayeli İstikbal Pamuk Anonim Şirketi, iki bin lira sermayeli Türk İltizamat ve İnşaat-ı Fenniye Anonim şirketi vardır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 336). Şark Ziraat ve Sanat Türk Anonim Şirketi'nin Temmuz 1925'te dâhili nizamnamesinin bazı maddeleri değiştirilmiştir (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 14-46-9). Ekim 1925'te İstikbal Pamuk Anonim Şirketi'nin dâhili nizamnamesinde tadilat yapılmıştır (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 16-66-12). Türk İltizamat ve İnşaat-ı Fenniye Anonim Şirketi'nin sermayesinin 20000 lira olduğu anlaşılmıştır (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 9-20-15) Bunların haricinde merkez heyetleri Avrupa'da veya İstanbul'da bulunup Adana'da yalnız şubeleri veya acenteleri faaliyette olanlar vardır. Bunlar Millî İthalat ve İhracat Anonim Şirketi, Azim Şirketi ve İntibah-ı Nakliye Şirketi, Uruzdibak Anonim Şirketi, Durmis Gaz Şirketi Acenteliği, Ford Otomobil Şirketi Acenteliği, Asya Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi Acenteliği ile 3 sigorta şirketinin acenteleri faaliyettedir. Pamuk cendere makinesiyle çemberli balya yapan 11 adet fabrikası mevcuttur. Ayrıca ne tür faaliyette bulunduğu belirtilmemiş 21 adet fabrika bulunduğu belirtilmiştir (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 336).

2 numaralı salnamede pamukçuluk istisna edildiği takdirde Adana'da çeşitli sanayinin küçük sanatlar şeklinde ve yeni gelişmekte olduğu eskiden Türk olmayan unsurların elinde bulunan kuyumculuktan tenekeçiliğe, makine tamirciliğinden en adi demirciliğe kadar bütün sanayinin Türklere geçtiği ve bu konudaki boşluğun doldurulduğu tekrar edilmiştir. Adana sanayiini ele almış olan genç ve sanatkâr zümrenin büyük bir kısmı eski sanayi mektebi mezunlarından meydana gelmiştir. Adana mıntikasında mevcut başlıca sanayi, pamuk sanayii, değirmencilik, meyve suyu üretimi, ahşap ve demir imalatı, dericilik, kunduracılık, terzilik ve kuyumculuktur. Ziraat Bankasının mensucat fabrikasıyla Sanayi ve Maden Bankasının malı olan Simponoğlu Fabrikası iplik ile kaput bezi türünden gayet sağlam pamuk bezi imal ederler. Karaisalı kazasında dahi ilkel tarzda bir miktar yerli bez imal olunur. Fabrika imali bezler Türkiye'nin her tarafında ve Suriye'de hayli revaçtadır. Çiğit yağı üretimi için bu sene yeni bir fabrika kurulmuş olup fabrika günlük üç ton temiz ve bir ton da adi yağ ürettiği gibi günlük iki ton adi yağdan sabun imal etmek üzeredir. Adana'da hem son sistem ve hem de ilkel tarzda değirmencilik mevcuttur. Son sistem değirmende yirmi dört saatte 80000 kilo un yapacak üç fabrika vardır. Tali derecede makine tamirleri, ziraat araç ve gereçlerinin ufak tamirleri için bir hayli atölyeler vardır. Bir kısmı ilkel tarzda ve diğer kısmı ellerinde bulunan basit mekanik araçlarla çalışırlar. Adana'da kereste imal eden bir fabrika ile çevresinde hızar bıçakları da vardır. Bunlar mahalli ihtiyaçta kullanılmaktadır. Dericilik oldukça ileridir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 518).

2 ve 3 numaralı salnamelere göre 1926-1928 arasında Türklere ait 6 adet anonim şirket faaliyette bulunmaktadır. 14 tane yabancı şirketin şube ve acenteleri mevcuttur. Ayrıca 24 adet fabrika vardır. Genellikle pamuk, çırçır, çiğit, un üretimine mahsusturlar. Bunların uğraştıkları sanayi kolu, sahiplerinin isimleri, üretimleri ve enerji tüketimleri de verilmiştir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 519-521; Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 397). Kozan kazasında 42 adet su değirmeni, 2 adet pamuk fabrikası, Kadırlı'de senede 109.800-274.500 kilo arasında üretim yapan 20 değirmen, Karaisalı kazasında koza

çekmek için iki üç çırçırılı 3 adet fabrika ile 5 adet değirmen vardır (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 396). 1925 yılına göre Adana'daki ticaret ve sanayi biraz daha gelişmiştir.

5.1. Bankalar

Adana'da Ziraat, Osmanlı, İtibar-ı Millî, Fransız Şark Memleketleri ve Selanik Bankalarının şubeleri faaliyet göstermektedir (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 336; Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 527). Adana Ziraat Bankası şube müdürü, müdür muavini, muhasebeci, veznedar bulunmaktadır. Ayrıca banka sandıklarının kurulduğu yerler ve görevlileri verilmiştir. Cebelibereket, Ceyhan, Ümraniye, Karaisalı, Kozan'da sandıklar kurulmuştur (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 304). Sonraki salnamede Adana Ziraat Bankası şubesinde müdür, muhasebeci, muhasebe yardımcısı, idari işler memuru, veznedar bulunup müdür muavini kısmı boştur. Cebelibereket, Ceyhan, Ümraniye, Karaisalı, Kozan'da memurlar bulunmaktadır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 465).

1927-1928 yılında bu bankalara ilave olarak İş Bankası, Karaisalı ve Kozan'a Ziraat Bankası şubeleri ilave edilmiştir. Karaisalı ve Kozan'da sandık uygulamasından şubeye geçilmiştir. Bu durum Adana'nın ticari ve sanayi potansiyelinin gelişme sürecine girdiğini göstermektedir. Bu dönem ülkede bankacılık ve kredi işlerine çok ihtiyaç duyulmaktadır. 1928-1929 yılında Adana İş bankası şubesi birinci müdürü, ikinci müdür vardır. Osmanlı Bankası Adana şubesinin müdürü aynı kişidir (Devlet Yıllığı, 1928-1929, s. 180). Ziraat Bankasının Adana şubesinde müdür, müdür muavini, 2 muhasebeci görevlidir. Ayrıca diğer kazalarda sandıkları kurulmuş olup Cebel-i bereket, Ceyhan, Dört Yol, Karaisalı ve Kozan'da sandık memurları vardır. Kozan'da bir önceki yıl şube varken tekrar sandığa dönüldüğü düşünülmüştür (Devlet Yıllığı, 1928-1929, s. 183).

5.2. İthalat ve İhracat

1 ve 2 numaralı salnamelerde bölgenin ithalat ve ihracat açısından önemine yer verilmiştir. Adana coğrafyası, arazisinin yapısı, toprağının özellikleri, iklim ve hava şartları birtakım gıda ziraatı ve sanayiine son derece müsait olması, servet ve madenleri gibi birçok doğal ayrıcalığı kendisine pek yüksek bir iktisadi kıymet sağlamaktadır. Adana bugünkü medeni dünyanın her tarafıyla daima ilişkide bulunan ve dünya iktisadi ve sosyal faaliyetinin önemli kısmını kendinde ve sahillerinde toplayan Akdeniz'in en uygun bir noktasında bulunmaktadır. Bu nedenle Avrupa'nın zengin pazarlarına komşu denecek kadar yaklaşmakta ve büyük hükümetlerin sömürgeleri altında bulunan memleketlerle kolayca temas girebilecek durumdadır. Diğer taraftan Anadolu yarımadasının bütün güney ve orta kısmıyla, yukarı Elcezire ve doğu vilayetlerini de kısmen ihtiva eden gayet zengin ve geniş bir alanın ithalat ve ihracatına aracılık edecek bir transit merkezi halini almaktadır. İskenderun-Halep-Nusaybin demiryolu ile Suriye ve Elcezire'ye ve Anadolu hattıyla güneyden kuzeye Haydarpaşa'ya kadar bütün Anadolu'ya bağlıdır. Diğer taraftan Avrupa'nın başlıca limanlarıyla pek sıkı bir münasebette bulunan ve İstanbul ve İzmir'den sonra Türkiye'nin en işlek bir iskelesi haline gelmesi ve faal bir çıkışa sahip bulunması Adana'ya büyük bir iktisadi kıymet sağlamıştır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 334; Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 517).

Önemli bir tarımsal üretim merkezi olan Adana ayrıca Suriye, Irak, güney ve kısmen orta ve doğu Anadolu'nun ithalat ve ihracatına aracılık eden önemli bir transit merkezi

özelliğine sahiptir. Adana Mersin hattı ile üretimini Avrupa pazarlarına kolaylıkla sevk ve ihraç eder. Mersin Limanı'ndan Adana'ya giren ithalat eşyası, ziraat araç ve gereçleri, çeşitli makineler, gaz, benzin, makine yağları, zaç ruhu, maden ve kok kömürleri, her tür elbiselik kumaşlar, tuhafiyeye, hırdavat, pirinç, kahve, baharat ve her tür konserve, manifatura eşyası, çini takımları, şişe ve lambalar, çinko ve teneke, işlenmiş ve işlenmemiş demir, kösele ve kunduracılık malzemeleri, müzik araç ve gereçleri, demirci, dülgere ve marangoz araçları, kalay, nişadır, her türlü boya ve mobilya takımları, madeni mamuller, itriyat, süs eşyası gibi çeşitli maddelerden ibarettir. İhracatı ise bölgenin başlıca üretimi olan pamuk, hububat, susam, yün, yapağı, deri, cehri, ketre (bitkiden çıkarılan bir tür zamk), pamuk tohumu, kuru meyvedir. 1924 senesinde Adana'dan Mersin Limanı vasıtasıyla 17.173.866 kilo sıkletinde ve 1.200.577.942 kuruş değerinde eşya ihraç edilmiştir (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 334-335).

2 numaralı salnamede Adana'nın Mersin Limanı ve tren yolu ile ithal ettiği ticari emtia çeşitleri verilmiştir. Gaz, benzin, makine yağları, maden kömürü, manifatura ve tuhafiyeye eşyası, mobilya takımları, tıbbi eşya, hırdavat, kahve, çay, baharat züccaciye eşyası, işlenmiş ve ham demir, konserve, itriyat ve zeytin eşyası. Başlıca ihracat ise pamuk, susam, hayvan çeşitleri ve ürünleri, yün, yapağı, deri, kök boya, taze ve kuru meyve ve sebzeden ibarettir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 517). Kasım 1925'te Mersin Liman'ında gemiler için tatlı su dağıtımı, kömür dâhil olduğu halde yolcu ağırlığı haricinde yükleme ve boşaltma, dalgıçlık ve kurtarma işleri otuz sene süreyle seyr-i sefain idaresi ile Mersin, Tarsus ve Adana belediyelerine ve Mersin idare-i hususiyesine verilmiştir (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 16-75-5).

1925 Ağustos-1926 Mayıs arasında Adana'dan 993 balyada yüz elli bin küsur kıyye pamuk ipliği ve 607 balyada doksan iki bin küsur kıyye pamuk bezi ihraç edilmiştir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 518).

6. HAYVANCILIK

2 ve 3 numaralı salnamelerde hayvan sayısına dair bazı rakamlar verilmiştir. Vilayette 2905 at, 6578 kısrak, 2980 beygir, 10927 merkep, 700 katır, 5641 manda, 190.848 koyun, 1892 tiftik, 2726 deve ve 1061 tay vardır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 516). 1927 yılında 14 125 kovana karşılık 60 375 kilo bal elde edilmiştir. 6311 beygir, 10301 kısrak, 14977 merkep, 319 katır, 3928 deve, 68400 inek, 39003 öküz, 6871 manda, 168.363 koyun, 289.063 keçi vardır. 336.726 kilo yün ve yapağı, 111.253 kilo keçi kılı, 9.358.808 kilo süt elde edilmiştir (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 395).

7. MADENLER VE ORMANLAR

Adana vilayetinin madenleri ilmi ve fenni usullerle incelenmemiş olmakla beraber birçok yerde görülen maden damar ve yatakları bu toprakların derinliklerinde bir takım hazineler saklı olduğunu göstermektedir. Karaisalı kazasıyla Karsantı nahiyesi içinde birçok noktalarda demir madenleri mevcuttur. Karsantı'daki demir madeni halk arasında "buladığı çelik" adıyla bilinip eski tarihlerden beri zaman zaman ilkel bir şekilde işletilmiş, hali hazırda terk edilmiştir. Karaköy'e bir buçuk saat mesafede linyit damarları görülmektedir. Yine Karsantı'da Ağılı, Açman mevkiilerinde bakır, Elvanlı ve orta Kunuş semtlerinde kurum ve çinko ve yine aynı yerde manganez, kurum ve sülfat madenleri

vardır. Adana'nın on beş kilometre doğusunda Çala mevkiinde inşaata pek elverişli kalker cinsinden taş, Ceyhan nehrinin sol sahilinde birbirine yakın yerde kükürtlü sular ve Kars kazası merkezinin on sekiz kilometre kuzeyinde Kokar dere adındaki ve ilkel bir halde kükürt içeren bir ılıca vardır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 516).

Vilayetin kuzey kısmı genellikle ormanlık olup bu ormanlar keresteliğe uygundur. Mevcut ağaçların ortalama bir hesapla yüzde yetmiş beşi çam ve kalanı meşe, gürgen, kayın ve muhtelif çeşitlerdendir. Karaisalı kazasının Pozantı ve Karsantı nahiyeleriyle Kozan ve Kars kazalarının kuzey kısmı ve Feke ve Saimbeyli kazalarının hemen her tarafı orman bölgesi sayılabilir. Vilayet dâhilinde 300.000 hektar kadar orman mevcut olup sarp araziden ve yolların yokluğundan işletilebilen orman sahasından çıkarılan kerestenin bir senelik toplamı maalesef yedi bin metre küpü ancak bulabilmektedir. Ortalama bedeli 200.000 lirayı ve hükümete temin ettiği gelir 15000 lirayı geçmemektedir. Bu ormanlardan en fazla faydalanılan ve birinci derecede başlı başına bir orman mıntıkası olan Karsantı nahiyesi olup keresteler sallar vasıtasıyla ve Seyhan nehri üzerinden Adana'ya kadar gelmektedir. İkinci derecede ise Pozantı ormanları gelmektedir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 516-517). Karaisalı kazasına bağlı başlı başına bir orman bölgesi olan Karsantı nahiyesi ormanlarıyla beraber Karaisalı'nın diğer cihetleri ormanları 100.000 hektar kadardır. Saimbeyli kazasının ormanları geniş olup 30000 hektar kadardır. Kazada metruk bir de gümüş madeni vardır ki Kazıklı karyesi civarındadır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 522-524).

8. VİLAYETİN GELİRLERİ

Osmanlı modernleşmesi ile vilayetlere tüzel kişilik kazandıran düzenlemeler Cumhuriyet'e devredilmiş olup vilayetlerin kendi bütçelerini hazırlamak üzere muhasebe-i hususiyeler kurulmuştur (Torun, 2018, s. 66). Bu bütçelerden vilayetin gelirleri ve giderleri kaydedilmiştir. Çalışmada kullanılan salnamelerde fazla ayrıntı verilmese de vilayetlerin toplam gelirleri yer almıştır.

Nitekim 1 numaralı salnameye göre Adana'nın varidat-ı hususiyesi (özel gelirler) 358.390 lira, belediye gelirleri 250.010 liradır. Yumurtalık kazasının varidatı 2798 liradır (Devlet Salnamesi, 1925-1926: 338). 2 numaralı salname biraz daha ayrıntılı olup Adana vilayetinin genel gelirleri 1.800.000 lira kadar olup özel gelirleri dahi 633.000, belediyesinin senelik gelirleri 220.000 liradan ibarettir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 527).

Karaisalı kazasının geliri 121.156, özel gelirleri 41214 ve belediye gelirleri 1000 liradır. Pozantı nahiyesi belediyesinin geliri 4113 liradır. Kozan kazasının geliri 80175 lira, özel gelirleri 25000 ve belediye gelirleri 8000 liradır. Kars kazasının gelirleri 119.218, özel gelirleri 13221 ve belediye gelirleri 5000 liradan ibarettir. Feke kazasının senelik genel gelirleri 25000 lira, özel gelirleri 13000 ve belediye gelirleri 5000 liradır. Feke kazasının genel gelirleri 86877, özel gelirleri 15500 liradır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 522-524).

3 numaralı salnamede sadece belediye gelirleri bilgisi verilmiş olup şöyledir; Adana merkez kazası 248.501, Karaisalı kazası 1174, Kadirli kazası 10471, Feke kazası 500, Saimbeyli kazası 340, Kozan kazası 18997 lira gelire sahiptir (Devlet Salnamesi, 1927-

1928, s. 396). Bu rakamlardan ayrıntılı bilgi verilmediği için azalıp azalamadığına dair yorum yapmak güç olsa da gelirlerin arttığı söylenebilir.

9. KÜLTÜREL HAYAT

9.1. Mektepler

Salnamelerde okulların durumu vilayetlere göre ayrı ayrı verilmemiştir. Ülke genelinde verilmiş istatistik rakamlarından çıkartılmıştır. 1 numaralı salnameye göre Adana'da bir ana mektebi olup sınıfları filiz, gonca ve gül olarak isimlendirilmiştir. Filiz ve gonca sınıflarında toplam 60 öğrenci vardır. İki öğretmeni olup birisi Darülmuallimat ana şubesi mezunudur. Diğer öğretmenin menşei diğer başlığı altında verilmiş, açıklama yapılmamıştır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 160) Resmi ve genel ilk mekteplerde 25 kadın 85 erkek olmak üzere 110 öğretmen vardır. Salnamede orta tahsil mekteplerine bağlı ilk mektepler ve öğretmenleri ayrıca gösterilmiştir. Buna göre Adana'daki lisenin ilk mektep kısmında 5 erkek; erkek ve kız muallim mekteplerine bağlı tatbikat mekteplerinde 2 kadın, 4 erkek; yabancı ve cemaat mekteplerinde 10 kadın; yatılı ilk mekteplerle öksüz yurtlarında 2 kadın, 10 erkek öğretmen vardır. Toplam 143 öğretmen vardır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 160). Erkek öğretmen sayısı kadın öğretmen sayısından fazladır.

Adana Sivil Erkek Lisesi'nin birinci devre yatılı kısmında parasız 18, ücretli 65; gündüzlü kısmında parasız 12, ücretli 38; ikinci devresinin ücretli kısmında 13, yatılı kısmında parasız 35, ücretli 15 öğrenci olup toplam öğrenci sayısı 196'dır. Bu lisede 8 asil memur, 21 asil öğretmen, 3 vekil öğretmen görev yapmaktadır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 162-163). Erkek Muallim Mektebi'nde 131 parasız öğrenci, 5 asil 1 vekil memur, 12 asil, 2 vekil öğretmen bulunmaktadır. Kız Muallim Mektebi'nde gündüzlü kısmında paralı 21, yatılı kısmında parasız öğrenci 100 öğrenci, 5 asil memur, 12 asil ve 3 vekil öğretmen bulunmaktadır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 166) 1923-1924 ders yılında resmi ilk mektep sayısı 8 kız, 48 erkek mektebi olmak üzere toplam 56'dır. Buralarda 805 kız, 2641 erkek olup toplamı 3446 öğrenci var. 1924-1925 ders yılında liseye bağlı 1 erkek ilk mektebinde 143 öğrenci vardır. Aynı ders yılında 1 kız, 1 erkek muallim tatbikat mektebinde 29 kız 79 erkek toplam 108 öğrenci vardır. Yabancı ve cemaat idarelerindeki hususi mekteplerde 1 kız mektebinde 117 kız öğrenci olup anlaşılabilir bir şekilde erkek mektebi kısmında hiçbir bilgi yoktur. Yatılı ilk mektepler ve darüleytamlarda 295 kız öğrenci olup yine anlaşılabilir bir şekilde erkek öğrenci kısmı boştur. Toplam 4109 öğrenci vardır. Burada yabancı mekteplerin derecesi belli olmadığından ilk mektepler arasında gösterildiği belirtilmiştir (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 167). Aynı salnamenin Maarif Vekâletine ait cetvellerinin dışında Adana başlığı altında mektepler hakkında başka rakamlar verilmişse de bu rakamların hangi yıla ait olduğu belirtilmemiştir. Cetvellerdeki rakamlarla bu kısımdaki rakamlar arasında ciddi bir fark olması nedeniyle yorum yapılmamış, rakamlar verilmekle yetinilmiştir.

1 numaralı salnameye göre Adana'da Erkek Lisesi'nin 310, Erkek Muallim Mektebi'nin 198, Kız Muallim Mektebi'nin 102, Şefkat Yurdu'nun 288 ve bütün ilk mekteplerin 4166 ki toplam 1174 ü kız 4004 ü erkek olmak üzere 5178 talebesi

mevcuttur. Bunlardan başka Ticaret Mektebi'nin 45, Ziraat Mektebi'nin de 92 talebesi vardır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 337).

2 numaralı salnamede istatistiki bilgilerin verildiği kısımda Adana Ziraat Mektebi'nin 57 öğrencisi olup 22 öğrenci mezun olduğu (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 377), Ticaret Vekâleti teşkilatı kısmında Adana Ameli Ticaret Mektebi yer almıştır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 381).

Aynı 2 numaralı salnamenin Adana başlığı altında ayrıca mekteplere dair bilgi verilmiştir. Erkek Lisesi'nde 276, Kız Muallim Mektebi'nde 143, Kız Muallim Tatbikat Mektebi'nde 55, Erkek Muallim Mektebi'nde 185, Erkek Muallim Tatbikat Mektebi'nde 85, Ziraat Mektebi'nde 56, Makinist Mektebi'nde 55, Ticaret Mektebi'nde 28 öğrenci vardır. İlk mektep seviyesinde 1 Şehir Yatı Mektebi ile 79 adet ilk mektepte toplam 2538 öğrenci eğitim görmektedir. 1 numaralı salnameye göre 2 numaralı salnamede ilk mekteplerdeki öğrenci sayısı azalmış olup mantıklı bir yorum yapılamamıştır. Aslında savaş sonrası muhacirlerin iskânı ile nüfusun göreceli olarak artmaya başladığı sırada ilk mektepteki çocuk sayısının azalmasının sebebi belki kayıt veya baskı hataları olabilir. Ayrıca 132 öğrencili 1 Amerikan Kız Koleji mevcuttur (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 522). Ziraat Mektebi öğrenci sayısı küçük bir farkla hemen aynı sayılır. Bazı kazalardaki mektepler belirtilmiş ancak öğrenci sayıları verilmemiştir. Karaisalı'nın merkez kazası Çeçeli kasabasında 1 kız ve 1 erkek ilk mektebi vardır. Kozan kaza merkezinde 1 orta mekteple 1 kız mektebi vardır. Kars kazasının merkezinde 1 Erkek Numune Mektebi ile bir kız mektebi vardır. Feka merkezinde 1 erkek ilk mektebi vardır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 523).

3 numaralı salnamede 1925-1926 ders yılı mektepleri toplu olarak verilmiştir. Bir karma ana mektebinde 92 çocuk; 58 adet erkek ilk mektebinde 3342; 8 adet kız ilk mektebinde 900; öksüz yurduna bağlı bir erkek mektebinde 289; Erkek Muallim Mektebi'nde 264; Kız Muallim Mektebi'nde 291; lisede 267 öğrenci öğrenim görmektedir (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 171). Burada orta mektep kısmı boş olup genel toplam kısmında verilen okul ve öğrenci sayıları örtüşmemektedir. Sütunlardaki öğrenci rakamlarının toplamı 5445 iken salname cetvelinde 4254 erkek, 1091 kız öğrenci geçmiş toplamı 5345'tir. Bu farka bir anlam verilememiştir.

3 numaralı salnamenin Adana başlıklı kısmında yine mekteplerle ilgili bazı başka bilgiler verilmiş, ancak hangi ders yılına ait olduğu belirtilmemiştir. Bir orta mektepte 144; Erkek Muallim Mektebi'nde 198; Kız Muallim Mektebi'nde 155; lisede 336; 34 adet ilk mektepte 3556 öğrenci mevcuttur. Adana'ya bağlı yerlerde 60 ilk mektep olup 2817 öğrenci vardır (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 399). Bir önceki salnamede verilen ilk mektep sayısına muhtemelen kaza ve köyler dâhildir. Aksi takdirde ciddi sayıda merkezde ilk mektep kapandığı anlamı çıkar ki bu akla yatkın değildir. 3 numaralı salnamede merkez ve ilçe toplam ilk mektep sayısı ayrı verilmiş ve 4 mektep daha ilave edilmiştir. Ancak bu rakamlar daha önceki salnamede olduğu gibi cetvellerdeki sayılarla, Adana başlığı kısmında verilen sayılar arasında çelişki vardır.

4 numaralı devlet yıllığına göre Adana'da 2 ana mektebinde 354; 444 karma resmi ilk mektepte 6672; Kız Muallim Mektebi'nde 348; Erkek Muallim Mektebi'nde 230;

meslek⁴ mektebinde 74 erkek, 11 kız; 2 karma orta mektepte 451; lisede 237 erkek, 17 kız öğrenci mevcuttur. Yine genel toplam ile sütündeki rakamların toplamı arasında bazı uyumsuzluklar vardır (Devlet Salnamesi, 1928-1929, s. 164). Arşiv araştırmasında 1928 yılına ait bir defterde kız muallim mektebinde 259 öğrenci kaydının bulunması ve salnamedeki bilgi ile çelişmesi bu rakamların kesinliğinden şüphe uyandırmıştır (BCA, Genel, 11-64-1). Bazı bilgiler eksik veya yanlış kayda geçmiş olabilir. Bununla birlikte bu rakamlar gerçeğe yakın kabul edilirse zamanla eğitim gören nüfusun az da olsa arttığı söylenebilir.

9.2. Dernek ve Cemiyetler

1 numaralı salnameye göre Adana vilayetinde Adana Bakım ve İaşe Evi Cemiyet-i Hayriyesi, Matbuat İşleri Cemiyeti, Mütekaidin-i Zabitan Teavün Cemiyeti, Amele Teali Cemiyeti, Kayseri Fukara Cemiyeti Adana şubesi, Türk Gençleri Birliği, Türk Ocağı ve Hilal-ı Ahmer Cemiyeti vardır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 335).

2 numaralı salnameye göre Matbuat İşleri Cemiyeti, Mütekaidin-i Zabitan Teavün Cemiyeti, Amele Teali Cemiyeti, Şümendüfer Müstahdemin-i Teavün (demiryolları hizmetlileri yardımlaşma) Cemiyeti, Türk Gençleri Birliği, İdman Yurdu, Türk Ocağı, Hilal-ı Ahmer, Tayyare, Himaye-i Etfal Cemiyetlerinin şubeleri vardır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 527).

3 numaralı salnameye göre vilayette Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk Ocağı, Hilal-ı Ahmer, Tayyare, Himaye-i Etfal Şubeleriyle Gençler Birliği, Muallimler Birliği örgütleri vardır. Ayrıca Saimbeyli kazasında Cumhuriyet Halk Fırkası, Hilal-ı Ahmer ve Tayyare Cemiyetlerinin şubeleri vardır (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 399). 4 numaralı yıllıkta herhangi bir bilgi yer almamıştır.

Amele Cemiyeti, Şümendüfer Müstahdemin-i Teavün Cemiyeti Adana'da iktisadi gelişmelerin bir yansıması olarak görülmektedir. Bu faaliyetler geliştikçe işçi sayısı artmış ve örgütlenme ihtiyacı duymuşlardır. Öte yandan Türk Ocağı, Muallimler Birliği gibi örgütler kültürel hayatın geliştirilmesine çalışmışlardır. Bakım ve İaşe Evi, Fukara Cemiyeti, Hilal-ı Ahmer, Himaye-i Etfal gibi örgütlenmeler Adana'da toplumsal dayanışma meselesine önem verildiğini göstermektedir. Matbuat İşleri, Emekli Subaylar, Türk Gençleri Birliği, İdman Yurdu ise mesleki ve sportif cemiyetler olarak ortaya çıkmıştır. Siyasi olarak Cumhuriyet Halk Fırkası da örgütlenmeye çalışmaktadır.

9.3. Basın ve Diğer Kültürel Kurumlar

Adana kültür hayatında gazeteler de önemli yer tutmaktadır. Birinci salnamede basına dair bir bilgi yoktur. İkinci salnameye göre Türk Sözü gazetesi 1924 yılında yayınlanmaya başlamış imtiyaz sahibi, başmuharriri ve müdürü Ferit Celal Beydir. Günlük olup kendi matbaasında 1500-2000 adet basılmaktadır. Bir diğer gazete Yeni Adana gazetesi 25 Aralık 1920 senesinde yayına başlamıştır. İmtiyaz sahibi Ahmet Remzi, müdür Muzaffer Timurtaş ve başmuharriri Ali Naim Beylerdir. Kendi matbaasında günlük 1500 adet basılmaktadır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 522).

⁴ Belirtilmemiş.

3 numaralı salnamede Türk Sözü ve Yeni Adana gazetelerinin yanı sıra başka yayınlar da çıkmaya başlamıştır. Ancak Yeni Adana gazetesinin yayın tarihi 25 Aralık 1918 verilmiştir. Doktor Sesi 1 Ocak 1927, aylık olarak yayına başlamıştır. İmtiyaz sahibi Doktor Cafer Tayyar Beydir. Mektep Mecmuası 10 Ekim 1927’de haftalık olarak yayına başlamıştır. Sahibi ve başmuharriri Vasfi Bolat Beydir. Yurt gazetesi Aralık 1927’de haftada dört defa olarak yayına başlamıştır. İmtiyaz sahibi ve müdürü Vasfi Bolat Beydir. Adana Ticaret Haberleri 17 Nisan 1926’da haftalık olarak yayına başlamış, imtiyaz sahibi Adana Ticaret Odası ve Borsası olup sorumlu müdür Hilmi Paşadır (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 399). Adana’da çeşit ve içerik olarak zengin bir basın hayatı olduğu söylenebilir (Ural ve Soyer, 2012, s. 193).

Bunlara ilave olarak Adana’da bir eski eserler müzesi bulunup bir müdür ve bir memur vardır. Kütüphane olarak Şeyh ve Ramazanoğlu kütüphanesinin adı geçmiş ancak idare heyeti kısmı ise boştur (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 180-181).

10. NÜFUS VE İŞLENEN SUÇLAR

1 numaralı salnameye göre Adana kazasının 86685, Karaisalı kazasının 28731, Ceyhan kazasının 20231, Yumurtalık kazasının da 8424 olmak üzere toplam 144.071 nüfus vardır. Diğer kazaların nüfusu verilmemiştir. Bir sene içinde ortaya çıkan suçların miktarı 2565 adet olup 2231 kişi mahkûm olmuştur (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 337-338).

2 numaralı salnamede bütün kazalar dâhil ayrıntılı bir nüfus bilgisi tablo halinde verilmiş olup 95788 kadın, 91715 erkek toplam 187.503 kişidir. İşlenen adli suçlar ise 1340 adettir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 522). Erkek nüfus savaş yıllarının bir sonucu olarak kadın nüfusa göre daha azdır, henüz kadın erkek nüfus dengesine ulaşmamıştır.

3 numaralı salnamede kazalar dâhil kadın 111.251, erkek 116.401 toplam nüfus 227.652’dir. Bu kez ilginç ve hızlı bir şekilde erkek nüfus kadın nüfusa göre artmış görünmektedir (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 398). Muhtemelen nüfus mübadelesinin bir sonucudur. Üçüncü salnamede bir yıllık adli suç türleri verilmiş olup toplam 3150 adet suç kaydı vardır (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 400). 4 numaralı yıllığa göre Adana ve kazalarında kadın 111.289, erkek 116.446 olup toplam 227.735 nüfus vardır. Toplam nüfus sayısı bir önceki salname ile hemen aynı olup çok az bir fark vardır. İşlenen suç miktarı verilmemiştir. (Devlet Yıllığı, 1928-1929, s. 199).

11. GENEL SAĞLIK

Salnamelerde vilayetin sağlık teşkilatı ve sağlık durumuna dair bazı bilgiler yer almıştır. 1 numaralı salnameye göre genel bütçeye bağlı Vilayet Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdüriyeti teşkilatında merkezde müdür, iki adet hükümet tabibi vardır. 3 adet sıhhiye memurunun ikisi süvari, 3 adet kâtibin biri ise il özel idaresindedir. 2 numaralı salnamede bu bilgiler hemen aynıdır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 339; Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 525). 3 ve 4 numaralı salnamelerde teşkilata dair bilgi verilmemiştir. 1926 yılında Adana hükümet avlusundaki terk edilmiş postane binasına Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdüriyetine tahsis edilmesine karar verilmiştir (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 18-21-12).

1 numaralı salnamede genel sağlık durumuna dair verilen cetvelde bireysel ve toplumsal olarak “tamm-ı lakaydi” yani tam bir ilgisizlik umursamazlık bulunduğu ifade edilmiştir. İçme suları yaylalarda kaynak, ovada nehir, kuyu ve artezyenlerden sağlanmaktadır. Lağımlar tesis edilmemiş, eski çukurlar, açık menfezli helalar şeklindedir. Hastalıklar beş başlık altında sınıflanmıştır. Birincisi sıcak memleket bulaşıcı hastalıklarından ilki sıtma Mayıs ayından Kasım Teşrinisani aylarına kadar görülür, %70 yaygındır. Trahom %60 yaygın olup gittikçe yayılmaktadır. Dizanteri amipli ve basilli iki tür olup en çok amipli görülmektedir. İkincisi adi mevsim hastalıkları olup sonbaharda bronşit, nezle, grip görülürken ilkbaharda mide, barsak bozuklukları görülmektedir. İkincisi özellikle çocuklarda ölümlere sebep olmaktadır. Üçüncüsü bulaşıcı hastalık istilası olup yoktur. Dördüncüsü beldeye ait bulaşıcı hastalıklardır. Bunlar kızamık, kızıl, boğmaca öksürüğü, kuşpalazı, karahumma, paratifoyid, kuduz, tetanos gibi hastalıklar görülse de bastırılmıştır. Beşincisi toplumsal bulaşıcı hastalıklar verem yaygındır. Frengi hakkında ise incelemeler yapılmaktadır ((Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 335). Bu bilgiler 2 salnamede tekrar edilmiştir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 525).

Bu dönem Türkiye’de yaygın olan sıtma hastalığıyla mücadele edilen yıllardır (Tuğluoğlu, 2008, s. 351-359). Salnamelere yansımış olup 1924 senesinde Adana Ziraat Bankası şubesine 35 kilo, sağlık ve sosyal yardım müdürlüğüne 72 kilo ücretsiz hükümet kinini gönderilmiştir (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 282). Bir çalışmaya göre 1925 yılında Çukurova nüfusunun %78’i sıtmalıdır (Doğaner, 2023, s. 929). Sonraki yıllarda Adana’ya 17 kilo kinin gönderilmiştir (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 446). Sıtmaya sebep olan bataklıklarla ilgili çalışmalar yapılmıştır. 2 numaralı salnameye göre 1925 yılında kurulan 3 sıtma mücadele merkezinden biri Adana’da olup kadrosunda bir reis, bir laboratuvar şefi, 12 mücadele tabibi, 30 sıhhiye memuru ve yeterli miktar hademeden meydana gelmiştir. (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 442). 1925 yılında Roma’da yapılacak Birinci Uluslararası Sıtma Mücadele Kongresi’ne Türkiye’yi temsil etmek üzere katılacak olan Adana mıntıkası sıtma mücadele reisi Doktor Ekrem Tok Bey’e diplomatik pasaport verilmiştir (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 15-55-10).

3 numaralı salnamede sıtma ile mücadele daha düzenli hale gelmiştir. Bir mıntika reisi, bir laboratuvar şefi, sekiz mücadele tabibi, 40 sıhhiye memuru görevlidir. İslahiye, Dört Yol, yeniden mücadele altına alınmış, diğer şubelerin faaliyeti genişletilmiştir. Vilayet dâhilindeki fabrikalardan akan suların oluşturduğu gölcükler ve çevredeki çeşitli bataklıklar kurutulmuş, kanal ihtiyacı olan yerlere kanal açılmış ve bataklık yerlere okaliptüs ağaçları dikilmiştir. 133.820 kişi muayene edilmiş, 39398 kişinin kanına bakılmış, 5000 sıtmalı tedavi edilmiş, 18831 kişiye kinin verilmiş, 1167 kilo 700 gram kinin sarf edilmiştir. Adana memleket hastanesinin 20 yatağı sıtmalılara tahsis edilmiş, bölgede 4 tane 5 er yataklı dispanser 9 muayene evi, 1, merkez, 3 tali laboratuvar vardır (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 276-277). 4 numaralı yıllığa göre sıtma ile mücadeleye devam edilmiş olup 30000 metrekaire olan Yaveriye bataklığı kurutulmuştur. Yine bir mücadele reisi, 1 laboratuvar şefi, 10 mücadele tabibi, 41 sıhhiye memuru görevdedir. Yeniden 75 köy mücadele altına alınmıştır. 223.260 kişi muayene edilmiş, 34575 kişinin kanına bakılmış, 41777 kişi tedavi edilmiş, 20448 kişiye kinin verilmiş, 1148 kilo 8420 gram kinin dağıtılmıştır (Devlet Yıllığı, 1928-1929, s. 162). Adana’nın Kadıköy karyesinde 5 yataklı bir sıtma dispanseri açılmıştır. Sıtma ile mücadele her yıl

geliştirilmiştir. Nitekim 3 numaralı salnamede sıtma ile mücadele edildiği gibi vilayetin genel sağlık durumunun iyi olduğu ifade edilmiştir (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 399).

Mevcut hastanelere gelince 1 numaralı salnameye göre genel bütçeye bağlı 150 yataklı memleket hastanesi vardır. Hastanenin müdür, baştabip ve operatör görevleri aynı kişide toplanmıştır. Dâhiliye, ayniye, röntgen ve laboratuvar olmak üzere 4 uzman, sayısı verilmese de eczacılar, hastabakıcılar, hemşireler, idare hizmetlileri, hademeler, aşıcılar vardır. Belediye sıhhiye teşkilatında 1 baştabip, 2 tabip, 1 aşı memuru, 1 kadın doğum evi vardır. Ceyhan'da bir kaza hükümet tabibi ile bir adet süvari sıhhiye memuru, Yumurtalık'ta 1 adet kaza hükümet muayene ve tedavi evi tabibi ile bir adet dispanser sıhhiye memuru, Karaisalı'da birer adet hükümet tabibi ve süvari sıhhiye memuru vardır. İl özel bütçesine ait zührevi hastalıklar hastanesi 25 yataklıdır. Bir muayene tabibi, bir hastane tabibi, bir hastabakıcısı vardır. Toplam 16 yataklı 5 tane özel tedavi evi vardır. (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 291-292). 2 numaralı salnamede özel tedavi evi yerine 16 özel hastane olarak ifade edilmiş, buralarda isimleri verilen 4 doktor çalışmaktadır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 525).

2 (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 328-329) ve 3 (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 281) numaralı salnamelerde 100 yatağa düşürülen memleket hastanesi de il özel idaresi ve belediyeye bağlanmıştır. Zührevi hastalıklar hastanesi yine 25 yataklıdır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 399). Kazalarda genel bütçeye bağlı sağlık teşkilatı geliştirilmiştir. Karaisalı kazasında 1 hükümet tabibi ve 1 sıhhiye memuru, Kozan kazasında 1 hükümet tabibi, 2 sıhhiye memuru, Saimbeyli kazasında 1 hükümet tabibi ve sıhhiye memuru, Feke kazasında 1 sıhhiye memuru, Kars kazasında hükümet tabipliği boş olup 1 sıhhiye memuru vardır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 428). 2 numaralı salnameye göre Kozan'da 20 yataklı ve yeni kurulmuş bir dispanser mevcuttur (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 523). Sonraki yıllarda Kozan kazasında bir memleket hastanesi, Karaisalı ve Feke kazalarında birer muayene ve tedavi evi açılmıştır (Devlet Salnamesi, 1927-1928, s. 399). Bunların dışında 30 yataklı, 2 tabipli bir Amerikan hastanesi vardır (Devlet Salnamesi, 1925-1926, s. 525). Bu bilgi sonraki salnamede tekrarlanmıştır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 339). 4 numaralı yıllıkta ise hastanelere dair ayrıntılı sayısal bilgiler verilmemiştir. İdari bakımdan bağlı oldukları kurumlara göre ülkedeki toplam hastane sayısı verilmekle yetinilmiştir. Buna göre belediyeye ve il özel idaresine bağlı birer hastane ile yabancılara ve özel sektöre ait hastaneler olduğu bilgisi yer almıştır (Devlet Yıllığı, 1928-1929, s. 167).

Ayrıca Adana'da 8 eczane ve 35 serbest tabip ve 4 dişçi, Ceyhan'da 2 eczane ve 2 serbest tabip vardır (Devlet Salnamesi 1925-1926, s. 339). Bu bilgi sonraki yıl salnamesiyle aynıdır (Devlet Salnamesi, 1926-1927, s. 525).

SONUÇ

Görüldüğü üzere salnamelere dayalı olarak yapılan bu çalışmada oluşturulan başlıkların her biri ayrı çalışma konusu olacak kadar geniştir. Adana'nın tarihi, coğrafyası, iklimi, idari teşkilatı, tarımı ticareti, sanayisi, hayvancılığı, ormancılığı, madenleri ile kültür, eğitim ve sağlık kurumları şehrin önemli bir merkez olduğunu ortaya

koymaktadır. Şehrin tarım potansiyeli ve buna bağlı iktisadi değerinin sıklıkla vurgulanması Cumhuriyet yönetiminin Adana'nın tarım, ticaret ve sanayi potansiyelinin farkında olduğunu gösterir.

Millî ve tam bağımsız bir devlet olmak için millî iktisat arayışlarının olduğu bu dönemde tarımda makineleşme ve üretimin artması için yapılan çalışmalar Adana'ya da yansımıştır. Nitekim salnameye göre tarım makineleri kullanıldığı için üretim her geçen yıl artmıştır. Akdeniz'de Mersin limanı gibi bir ithalat ve ihracat limanına yakınlığı, Anadolu'nun iç bölgeleri ile güney ve güney doğu ile Irak ve Suriye'ye giden yolları Adana'yı bir transit ticaret merkezi haline getirmiştir. Pamuk potansiyeli Adana'nın ticaret ve sanayisinde önemli bir yer kaplamıştır. Tarımsal ürünler ticaret ve sanayisinin temel konularıdır. Küçük el sanatları geliştirmekte olup Türk ve Müslümanların ticaret ve sanat alanlarına girmeleri hükümet tarafından desteklenmiştir. Bazı şirketler Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanmışlardır. Tüm bu iktisadi faaliyetler Adana'da çeşitli bankaların kurulmasına sebep olmuştur.

Adana şehri mülki idare bakımından beş kaza on bir nahiyeden meydana gelmiştir. Mülki teşkilatın bir gereği olarak oluşturulan çeşitli kurumlarda salnamelerde görüldüğü üzere bazı yerlerde görevli eksiklikleri vardır. Muhtemelen buralara istenilen nitelikte görevli bulmakta zorluk çekilmiştir. Zira Osmanlı'nın enkazından çıkmış Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde yetişmiş, eğitilmiş nüfus sıkıntısı çekmiştir.

Salnamedeki nüfus ile ilgili bilgilere göre erkek nüfusun kadın nüfusa göre az olması Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile İstiklal Savaşı'nda yaşanan kayıpların bir sonucudur. Bununla birlikte zamanla Adana nüfusu artmıştır.

Adana'da çeşitli kültürel, sosyal, sportif, mesleki ve yardım kuruluşlarının bulunması toplum hayatında bu tür şeylere önem veren bir sosyal yapı olduğunu göstermektedir. Toplumsal ilişkilerin gelişmesi ve sağlamlaşmasına hizmet eden bu tür kurumların kurulması millî devlet politikasına da uygundur.

Okullara gelince istatistiki bilgilerde bazı sayısal çelişkiler ve hatalar olsa da gerçeğe yakın olduğu düşünülmektedir. Salname üzerinden bir değerlendirme yapılırsa az da olsa okullaşma oranının arttığı söylenebilir. Sadece okullar değil diğer konularda da verilen istatistiksel rakamların yapılacak başka çalışmalara kadar şimdilik gerçeğe yakın olduğu sanılmaktadır.

Günlük siyasi ve kültürel yayınlar dışında Doktor Sesi, Mektep Mecmuası, Adana Ticaret Haberleri gibi mesleki ve ticari yayın faaliyetleri Adana'da canlı bir basın hayatı olduğunu düşündürmektedir. Müze ve kütüphanesinin tarihi ve kültürel zenginliğine katkı yaptığını ilave etmek gerekir.

Bir diğer konu Adana'da mevsimsel ve yerel bazı hastalıkların yanı sıra sıtma hastalığının yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin iklim ve coğrafi koşullarından kaynaklanan bataklıklar, bu hastalığın ana sebebidir. Toplumsal ve bireysel umursamazlık ve lağım ve hela sistemlerinin uygunsuzluğu hastalığın artmasına sebep olmaktadır. Adana'da bataklıklar kurutulmaya çalışılmış ve ülke genelinde sıtma ile mücadele etmek üzere mücadele teşkilatları kurulmuştur. Adana ve çevresi için Adana mıntıkası sıtma

mücadele teşkilatı da sıtma ile mücadele etmiştir. Devlet sağlıklı bir toplum oluşturmak için o günkü imkânlar içerisinde her türlü mücadeleyi yapmıştır.

KAYNAKÇA

- Akıl, H. (2006). *Eski Halep yolu üzerinde az bilinen iki yapı: Ceyhan Kurtkulağı kervansarayı ve camisi*. Erişim tarihi: 8 Mayıs 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50328>.
- Aydın, B. (2009). Salname. *İslam Ansiklopedisi* (C. 36). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Burak, B. (2020). *Adana ulu cami mihrabı üzerine bir değerlendirme*. Erişim tarihi: 19 Mart 1924. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1274824>.
- Çam, N. (1982). *Ramazanoğulları beyliği mimari eserlerinden Adana ulu cami*. Erişim tarihi: 19 Mart 1924. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30991>.
- Çanak, E. (2013). *Adana'da cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları*. Erişim tarihi: 8 Mayıs 2023. <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/001-Erdem-Canak.pdf>.
- Çanak, E. (2015). *Cumhuriyet döneminde Adana (Seyhan)'da meydana gelen seller ve alınan önlemler (1930-1956)*. Erişim tarihi: 8 Mayıs 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/46125>.
- Değirmenci, G. (2019). *Adana basın tarihi (1873-2000)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Demirci, M. (2016). Abbasiler döneminde Adana ve Çukurova'nın iskanı ve islamlaştırılması. *Uluslararası "Tarihte Adana ve Çukurova" Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (C. I) (Kurt, Y. ve Sansar, M. F., Ed.). Adana.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Genel. 11-64-1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı. 8-43-11.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı. 14-46-9.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı. 9-20-15.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı. 16-66-12.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı. 16-75-5.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı. 7-25-11.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı. 15-57-6.

- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı. 25-46-17.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı. 15-55-10.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı. 18-21-12.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü. 156-96-7.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü. 117-818-22.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü. 156-96-9.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Genel Müdürlüğü. 117-818-23.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Nafia Vekâleti. 3-10-2.
- Doğaner, A. (2023). *Çukurova halk kültüründe sıtma hastalığı*. Erişim tarihi: 20 Mart 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3366039>.
- Erdem, S. (1988). Adana. *İslam ansiklopedisi* (C. 1). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Halaçoğlu, H. (1988). Adana islami devir. *İslam Ansiklopedisi* (C. 1). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hâkimiyet-i Milliye, 15 Şubat 1923.
- Hâkimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1923.
- İnan, A. (1989). *İzmir iktisat kongresi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Madendağ, G. (2018). *Demokrat parti döneminde Adana'da gündelik hayat*. Yayınlanmamış doktora tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Pınar, M. (2015). *Adana Türk ocağı ve faaliyetleri (1923-1931)*. Erişim tarihi: 8 Mayıs 2023. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/adana-turkish-nationalist-club-and-activites.pdf>.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 9, İçtima 1.
- Tezölmez, A. N. (2018). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Adana'da nüfus hareketleri (1876-1923)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Torun, S.F. (2018). 1913 *Tarihli idare-i hususiye-i vilâyât talimât-nâmesine göre vilayet bütçelerinin yasalaşması*. Erişim tarihi: 8 Mayıs 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2153599>.
- Tuğluoğlu, F. (2008). *Türkiye'de sıtma mücadelesi (1924-1950)*. Erişim tarihi: 8 Mayıs 2023. https://cms.galenos.com.tr/Uploads/Article_23030/TPD-32-351.pdf.

- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1925-1926). İstanbul: Matbaa-i amire.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1926-1927). Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928). Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1928-1929). Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Ünal, Ü. (2006). *Eski çağlarda Çukurova'nın tarihi coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) krallığının siyasi tarihi*. Erişim tarihi: 8 Mayıs 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50322>.
- Ural, S. ve Soyer, N. (2012). *Atatürk dönemi Adana'da yerel basın (1923-1928)*. Erişim tarihi: 20 Mart 2024. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/116177>.
- Uzun, E. (2017). *Gülek boğazı, tarihi ve stratejik önemi*. Erişim tarihi: 20 Mart 2024. <https://cukar.org/GoogleScholarPDF/cukar/23626b9a-681a-406e-97b6-805453cbca9d.pdf>.
- Yanardağ, A. (2020). Abdullah Cevdet'in Adana seyahati intibaaları. *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Multi-Disipliner Yaklaşımlar*. Ankara: İksad.
- Yıldırım, S. (2010). Adana ulu camii külliyesi çini süslemeleri. *Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler*.
- Yörük, S. (2012). *Adana şehrinin tarihi gelişimi (XVI-XVIII. yüzyıllar)*. Erişim tarihi: 8 Mayıs 2023. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50794>.

ADANA IN THE EARLY REPUBLIC PERIOD ACCORDING TO THE YEARBOOKS (1925-1929)

ABSTRACT

Yearbooks, which can be official or private, provide important information about the period in which they were issued. Yearbooks are frequently used as they are the main source in historical research. The first official yearbook in the Ottoman Empire was issued in 1847 under the leadership of Mustafa Reşit Pasha and was called the state yearbook. In the Ottoman Empire, importance was given to publishing yearbooks. The content and number of pages of state yearbooks have become richer over time compared to the date they were first published. State yearbooks gave information about the central and provincial organization of the state administrative organization and its legal regulations. The information he provided has diversified over time. It contains valuable information about the cities' climate, history, population, budget, schools, hospitals, associations and societies, and military and civilian administrators. Nowadays, urban research is increasing and curiosity and interest in local city history is increasing. State yearbooks, which have been frequently used in urban history research in recent years, contribute to the understanding of the social, political and cultural structures of today's cities. It serves social history research. The state yearbook practice, which started in 1847, continued in the Republic period with 6 issues until 1941. The first three yearbooks issued during the early Republic period belonged to the years 1925-1926, 1926-1927, and 1927-1928 and were issued under the name of state yearbook. It was published in the new alphabet since 1928-1929 and was called the State Yearbook of the Republic of Turkey. In this study, which was based on the first four state yearbooks issued during the Early Republic period, the city of Adana was discussed. Adana has been one of the important centers throughout history. Recently, the number of academic studies explaining the importance of Adana has increased. Valuable information about Adana's history, politics, economy, population, education and many other features has been brought to light. Since the first three of the four yearbooks used in the study were in old letters, they were translated into today's alphabet. The information obtained about Adana from these yearbooks belonging to the years 1925-1929 was classified and evaluated. In addition, archive documents and various copyrighted works were used in the study. This study aims to contribute to Adana city and social history research in the early Republican period.

Keywords: Adana, yearbook, population, trade, economy, industry.